

de op 23 maart 1995 en was - mede door de voortreffelijke inspanningen van ons bestuurslid en jurist Theo Douma - een overwinning voor de vereniging.

De vorderingen van VSM werden afgewezen en VSM werd veroordeeld tot betaling van de proceskosten. De rechtbankpresident stelde in het vonnis dat de homeopathie een omstreden leer is en al tweehonderd jaar tot discussies heeft geleid; een discussie die volgens de president een zwaarwegend maatschappelijk belang dient. De VtdK mag zich in deze discussie vrijelijk mengen.

Voorts stelde de rechtbankpresident dat het algemeen belang is gediend met een openbaar debat over giftige en kankerverwekkende stoffen die voorkomen in planten, waaronder symphytum, een van de bestanddelen van SRL c.q. Spiroflor/SRL gelei. Ook medewerkers van VSM hebben in het verleden gewezen op de aanwezigheid van die stoffen in de plant.

Melding werd gemaakt van het feit dat VSM niet betwist dat symphytum bij dierproeven kankerverwekkend is gebleken. Uitlatingen van Renckens en de Vries zijn niet onjuist of misleidend geweest. Er wordt in het vonnis ook gewezen op het recht van vrije meningsuiting.

VSM is tegen deze uitspraak in hoger beroep gegaan en de zitting zal plaatsvinden op 3 november. Door de geringe financiële middelen waarover de vereniging beschikt, zal een verlies van dit hoger beroep naar alle waarschijnlijkheid leiden tot een faillissement.

De ledenwerfaktie

Het bestuur heeft - mede door de hoge kosten die het proces met zich meegebracht hebben - haast gemaakt met een ledenwerfaktie via een nieuwe folder met aangehecht aanmeldingsformulier. Deze folder is eind juli meegezonden in een oplage van 27000 met het Medisch Contact.

Deze ledenwerfaktie heeft - mede dankzij de publiciteit rondom de VSM zaak - ca. 250 nieuwe leden opgeleverd. Alle nieuwe leden hebben een exemplaar van het boekwerk "Hedendaagse Kwakzalverij" van onze voorzitter, alsmede een welkomstbrief ontvangen.

De vereniging kan terugblikken op een zeer bewogen jaar.

De bedoeling is om in de toekomst met kracht door te gaan met het aan de kaak stellen van dubieuze (alternatieve) producten.

De vereniging kan zich verheugen in een toenemende belangstelling van de pers voor haar activiteiten.

De secretaris dankt alle leden die in het afgelopen verenigingsjaar activiteiten hebben ondernomen zoals het toezenden van kranteknipsels, misleidende advertenties, etc. Niet onvermeld mogen blijven de inspanningen van ons lid Mevr. Prins uit Zeeland die diverse van deze misleidende advertenties met succes heeft aangekaart bij o.a. de Commissie Aanprijzing Gezondheidsprodukten.

In memoriam J.Th.Balk

Op 10 september jl. overleed te Amsterdam op 83-jarige leeftijd de heer Balk, die ruim 25 jaar als redacteur verbonden was aan ons verenigingsorgaan. Voor zijn aantreden werden de kolommen gevuld met bijdragen van vooral de bestuursleden, die zich daarbij wel eens lieten adviseren door vooraanstaande en met de VtdK sympathiserende journalisten, als Henri Knap, maar die vaak onvoldoende journalistieke kwaliteiten hadden. Temeer daar het altijd de opzet is geweest om het blad ook leesbaar en begrijpelijk te laten zijn voor niet-professionals, was er destijds een sterke behoefte aan een vakjournalist als redacteur van het blad. De heer Balk, destijds verbonden aan het Algemeen Handelsblad en later aan NRC Handelsblad ging die functie vervullen. Hij heeft dit op uitstekende wijze gedaan en ging er mee door, tot ver na zijn pensionering, ja zelfs tot vlak voor zijn laatste fatale ziekte.

Hij maakte al die tijd de bestuursvergaderingen mee en vormde voor de nieuwere bestuursleden, zoals ikzelf, een ware vraagbaak en inlichtingsbron. Hij was voor ons ook een beetje de brug naar het verleden van de VtdK (van voor 1978), dat geen enkel van de huidige bestuursleden nog had meegemaakt.

Hij was een toegewijd redacteur en behoeftte de auteurs van ons blad af en toe voor misschien iets te onbesuise uitlatingen. Toen ik hem mijn eerste stukje voor het Actieblad opstuurde, ik was toen net lid van de Vereniging, belde hij mij spontaan op en zei, dat hij het zeker zou publiceren. Als beginnend auteur, met altijd de angst voor afwijzing van het manuscript, was ik destijds apetrots. Later, toen ik de Vereniging was opgeklommen tot een vooraanstaande positie, had ik die angst niet meer, maar vond zijn activiteit in meerdere opzichten erg nuttig. Toen ik eens, in een tussenzin, op wat plagerige wijze herinnerde aan het feit, dat mijn voorganger prof. Ben Polak wel eens een welwillende uitlating over de acupunctuur had gedaan, *toen heeft de heer Balk die passage niet willen plaatsen*. Polak leefde toen nog en ik had hem alleen een beetje willen plagen, maar de redacteur kon dat niet tolereren ('Prof. Polak was een hele aardige man en dat heeft hij niet verdiend', aldus Balk) en ik vond dat een prettige gedachte. Als ik ooit weg zou zijn als voorzitter, dan zou de heer Balk mij hopelijk ook beschermen tegen dit soort pesterijtjes van mijn opvolgers.

Onze Vereniging heeft in zijn ledenbestand voornamelijk professionals als artsen en apothekers, maar toch ook een categorie intellectuelen, die de doelstellingen van de Vereniging eveneens krachtig ondersteunen. Deze groep, van naar schatting 10% van ons ledenbestand, is altijd belangrijk geweest en onderstreept, dat wij geen beroepsbelangenbehartigers zijn. De heer Balk is voor mij altijd het prototype geweest van deze categorie leden, die een scherper oog hebben voor de gevaren van de kwakzalverij dan menig arts!

De heer Balk is, overeenkomstig zijn wens, begraven in zijn Westfriese geboortedorp Oosterleek, alwaar uw voorzitter hem de laatste eer heeft bewezen. Wij gedenken hem in dankbaarheid.

De introductie en ontvangst van de homeopathie in Nederland in de negentiende eeuw

Lezing dr.M. Gijswijt-Hofstra, Universiteit van Amsterdam. (deel I)

Vooraf

Honderdtien jaar geleden - uw vereniging was toen al vijf jaar oud - werd de homeopathie voor het eerst in een hoofdartikel van het *Maandblad tegen de Kwakzalverij* (5.2 (febr. 1885) [1-2]) aan de orde gesteld. De anonieme auteur van dit hoofdartikel, naar we mogen aannemen de arts G.W. Bruinsma, (mede-)oprichter en toenmalig voorzitter van de Vereeniging tegen de Kwakzalverij, liet er geen twijfel over bestaan dat hij de homeopathie maar niks vond. Toch bestempelde hij de homeopathie niet zonder meer als kwakzalverij.

Was de eerste voorzitter dan zoveel milder dan uw huidige voorzitter, Cees Renckens, die, zoals bekend, alle homeopathie naar het rijk van de kwakzalverij verbant? Ik denk van niet.

Bruinsma beschouwde de homeopathie als 'een ontzaglijke dwaling op genees- en natuurkundig gebied'. Van kwakzalverij wilde hij pas spreken als er ook nog bedrog aan te pas kwam, en er van goede trouw geen sprake was. Zo kon Bruinsma tot de uitspraak komen dat de homeopathie op zich zelf geen kwakzalverij is; want, zo schreef hij, 'de uitvinder en vele zijner navolgers waren vrij zeker ter goeder trouw en enkelen kunnen het nog heden zijn.' Bruinsma laat daar wél op volgen dat 'de bedoelde eigenaardige behandeling van ziekte [de homeopathie] ... dikwijls de al te gereede oorzaak van het grootste bedrog en de grofste kwakzalverij [is]'. Met andere woorden: het komt licht van kwaad - de homeopathie als dwaling - tot erger: de door de homeopathie in de hand gewerkte kwakzalverij, bedrog dus, het profiteren van de zwakheid van zieken die zich al te gemakkelijk laten beetnemen.

Voor **Renckens** is, een kleine honderd jaar later, de wetenschappelijke dwaling op zichzelf al kwakzalverij, of er nu bedrog aan te pas komt of niet. Hoe dan ook, het is duidelijk dat uw vereniging de homeopathie niet goed gezind is, en dat een homeopaat die zich in uw gezelschap waagt in het hol van de leeuw terecht komt!

Het is daarom maar goed dat ik geen homeopaat ben. Ik ben trouwens ook geen medicus, maar gewoon een historica, geïnteresseerd in medische geschiedenis, en dan vooral de sociaal-culturele kant ervan. Vanuit die achtergrond heb ik enig onderzoek gedaan naar de introductie en de ontvangst van de homeopathie in Nederland in de negentiende eeuw, het onderwerp van mijn lezing.

De geschiedenis van de homeopathie in Nederland is een nog grotendeels onontgonnen terrein. Het wachten is op een proefschrift dat al geruime tijd in voorbereiding is en waarnaar ik uiteraard met een zeker ongeduld uitzie. Zelf heb ik, ten behoeve van een bundel over de medische geschiedenis van Nederland, *Grenzen van genezing* (1993), een bescheiden begin gemaakt met een verkenning van het debat over de homeopathie in de negentiende eeuw. Ik heb hiertoe boeken en brochures van voor- en tegenstanders bekeken, en ook enkele tijdschriften: het *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* (1857-), het *Maandblad tegen de Kwakzalverij* (1881-) en het *Homoeopathisch Maandblad* (1890-). Dit soort bronnen geeft vooral inzicht in de discussies onder universitair opgeleide medici van beide kanten. De onbevoegde, niet universitair opgeleide homeopaten blijven in deze publikaties grotendeels buiten zicht. Dat geldt trouwens ook voor de leken, de patiënten, maar daar heb ik inmiddels langs andere weg wat op gevonden. Patiëntenboeken van artsen kunnen hier namelijk uitkomst bieden, voor zover nog aanwezig. Zo heb ik in de *Krankenjournalen* van baron Clemens von Bönninghausen (1785-1864), de bekende homeopaat te Münster, een vrij omvangrijk Nederlands patiëntenbestand rond het midden van de vorige eeuw kunnen opsporen.

Vergelijkend onderzoek naar de verbreiding van de homeopa-

thie in diverse landen begint de laatste jaren aardig op gang te komen, vorig jaar met een internationaal congres in Amerika, dit jaar met een in Stuttgart. Van beide congressen zullen volgend jaar bundels verschijnen.

Ook zonder de resultaten van die congressen was het al duidelijk dat Nederland een buitenbeentje was, een nogal afwijkend patroon vertoonde waar het ging om de receptie van de homeopathie in de vorige eeuw.

Wat was het geval? In de jaren 1820 en 1830 deden veel landen in Europa, waaronder Nederland, en de Verenigde Staten hun eerste ervaringen op met de homeopathie. Grondlegger van deze therapie was, naar bekend, de uit Saksen afkomstige arts Samuel Hahnemann (1755-1843). Het basisprincipe van de homeopathie was, en is, het *similia similibus curentur*: het gelijksoortige kan door het gelijksoortige worden genezen, of, anders gezegd, zieken kunnen met die middelen worden genezen die bij gezonden gelijkende symptomen kunnen opwekken. Dit in tegenstelling tot de allopathe, zoals Hahnemann de orthodoxe geneeskunde noemde. De allopaten zouden doorgaans de oorzaken van ziekte trachten weg te nemen of te bestrijden, en de symptomen onderdrukken of mitigeren. Hahnemann en zijn volgelingen schreven bovendien sterk verdunde geneesmiddelen en speciale diëten voor. Vergeleken met de 'heroïsche therapie' van de orthodoxe geneeskunde destijds - aderlaten, purgeren, hoge doses geneesmiddelen - kon de homeopathie met recht een milde geneeswijze worden genoemd. 'Mild' was trouwens slechts één van de vier epitheta waarmee Hahnemann en zijn volgelingen de homeopathie aanprezen, want de wervende leus waarvan zij zich bedienden was: *sanft, schnell, gewiss und dauerhaft*.

Zoals gezegd, raakte de homeopathie in de jaren 1820 en 1830 ook buiten Duitsland bekend. De manier waarop deze geneeswijze werd geïntroduceerd verschilde, zo ook de populariteit die de homeopathie in diverse landen wist te verwerven. In de Verenigde Staten vond de homeopathie haar grootste aanhang, maar landen als Engeland, Frankrijk, Italië, België, en uiteraard Duitsland, bleven niet ver achter. Halverwege de negentiende eeuw had de homeopathie zich in deze landen al stevig genesteld, met eigen verenigingen, ziekenhuizen, opleidingen en apotheken. In Nederland was de belangstelling aanzienlijk geringer. Wel werd al in 1827 een Nederlandse vertaling van Hahnemanns *Organon* gepubliceerd, en ook in de jaren daarna ontbrak het niet aan Nederlandse medici die over de voor- en nadelen - maar vaker over de nadelen - publiceerden. Wat echter opvalt is dat de Nederlandse homeopaten zich pas in 1886 landelijk organiseerden, veel later dan elders. En ook dat het aandeel van de homeopathie op de Nederlandse medische markt, ook toen, bescheiden bleef.

Dat is althans het geval wanneer het aanbod van homeopathische artsen - dus exclusief de niet-universitair opgeleide homeopathische genezers die buiten mijn onderzoek vallen - als graadmeter wordt aangehouden. Weliswaar nam hun aantal toe van vier in 1887 tot veertien in 1900 en 31 in 1914, maar dit was nog steeds geen indrukwekkend aantal. Hoe de vraag naar homeopathische dienstverlening zich ontwikkelde is lastiger te achterhalen, ook indien we ons beperken tot de vraag naar universitair opgeleide homeopaten. Hun geringe aantal in Nederland behoeft geen afspiegeling te zijn van een navenant bescheiden vraag. Nederlandse patiënten zochten namelijk ook hun heil bij homeopaten over de grens, zoals mijn onderzoek naar het patiëntenbestand van Clemens von Bönninghausen te Münster uitwijst en zoals ik inmiddels eveneens heb kunnen vaststellen voor de praktijk van de Gentse homeopaat Gustave van den Berghe aan het eind van de negentiende eeuw. Maar ook al moe-

ten we ervan uitgaan dat de Nederlandse vraag naar homeopathische dienstverlening door universitair opgeleide homeopathische geneesheren groter was dan hun aantal in Nederland zou doen verwachten, toch is er vooralsnog geen aanleiding om het aandeel van de homeopathie op de Nederlandse medische markt in de negentiende eeuw als meer dan bescheiden af te schilderen.

De vraag is waarom: waarom viel de homeopathie geen warmer welkom te beurt in Nederland? En ook: waarom zat de homeopathie pas vanaf de jaren 1880 in de lift, maar bleef die op de eerste etage steken? Op basis van mijn reconstructie van het Nederlandse homeopathiedebat in de negentiende eeuw en mijn recente onderzoek naar de Nederlandse patiënten van Bönninghausen kan ik u enkele voorlopige antwoorden op deze vragen verschaffen.

Het Nederlandse homeopathiedebat van de vorige eeuw laat zich in drie publicitaire periodes indelen: 1827-1836, ca. 1850-1865 (geneeskundige staatsregeling Thorbecke), en ca. 1880-ca. 1906.

In de **eerste periode** (1827-1836) werd geheel door en overwegend voor medici gepubliceerd: 15 publikaties, waarvan 7 vertalingen; dus 8 originele bijdragen, waarvan 2 pro, 3 anti, 3 genuanceerd kritisch. Aanvankelijk kwamen de publikaties louter uit Holland, maar vanaf 1834 nam Groningen het voortouw. Daar in het hoge noorden vinden we ook de twee propagandisten van de homeopathie.

Vanuit Holland kwam de al genoemde vertaling van Hahnemanns *Organon* - de naam van de vertaler wordt helaas niet vermeld - en in hetzelfde jaar 1827 verscheen ook een bijdrage van de jonge Leidse medicus, en latere hoogleraar, G.C.B. Suringar (1802-1874). De titel was *Bijdrage tot de kennis en de beoordeeling van het homöopathische leerstelsel van Samuel Hahnemann*. Suringars conclusie was nogal vernietigend, namelijk dat Hahnemanns leer niet door feiten is bevestigd. Gunstige resultaten dienen volgens hem op het conto te worden geschreven van de geneeskraft der natuur, een doelmatig dieet en een goede leefregel. Op dat vlak konden de collega's trouwens nog wel wat van Hahnemann opsteken, vond Suringar. Hij had veel waardering voor de doelmatige en strenge diëten die homeopaten voorschrijven. Bovendien wordt 'de al te groote werkzaamheid van den geneesheer ... volgens deze leer verhinderd, zoo dat hij, geen voordeel aanbrengeende, door zijne geneesmiddelen niet ligt nadeelige gevolgen veroorzaken zal. Aan de natuur wordt tijd gelaten, om zelve door hare eigene *vires medicatrices* tot het behoud van het ligchaam werkzaam te zijn', al was dit natuurlijk niet overeenkomstig Hahnemanns eigen opvatting, zo voegde Suringar daar fijntjes aan toe.

Een anonieme Haagse auteur gaf in 1833 een soortgelijk oordeel ten beste. Nieuw was dat hij pleitte voor een grondig, onpartijdig onderzoek naar de geldigheid of ongeldigheid van de homeopathie. Voorlopig hield hij het er maar op dat de homeopathische geneesmiddelen dit voordeel hadden 'dat, zoo zij al niet helpen, zij toch ook zeker *zeer weinig*, of liever volstrekt *geen* nadeel kunnen toebrengen.' Volgens hem was een bijkomend voordeel dat deze geneesmiddelen zo goedkoop waren. Ook de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen toonde in die jaren belangstelling door een prijsvraag over de homeopathie uit te schrijven. De teneur van de bekroonde inzending was gematigd kritisch. Interessant is het pleidooi voor tolerantie van de auteur. Hij vond dat tolerantie niet alleen met de mond moest worden beleden. 'Waarlijk tolerant ... zijn wij alleen door juiste rigting van onzen geest, en niet als wij het *eens willen zijn*'. De auteur meent dat de intolerantie die aan vele medici en andere mensen eigen is de brandstof is voor vele en langdurige twisten. 'Onder deze intoleranten staat Samuel Hahnemann boven aan en naast hem plaatsen wij vele van zijne volgelingen en bestrijders; zoo dat de Homoopathen en Anti-Homoopathen dan toch bij alle oppositie *iets* (de onverdraagzaamheid) met elkander gemeen hebben.'

In Groningen was inmiddels de publicitaire steun voor de homeopathie op gang gekomen. De doctor medicinae J.F.P. Schönfeld (1792-1861) te Winschoten was niet alleen de eerste, maar ook de publicitair produktiefste pleitbezorger van deze nieuwe geneeswij-

ze. Hij vond een medestander in S.A. Bleekrode (1814-1862), die in 1835 te Groningen zijn doctorstitel behaalde met een dissertatie over de homeopathie. Samen zouden ze ook een reeks bijdragen over de homeopathie beginnen. Hun publikaties bleven niet onweersproken. Met name Schönfeld kreeg zware kritiek te verduren in publikaties van drie Groningse collega's. Een van hen, B. Eekma, trachtte zijn vriend Schönfeld er zelfs toe te brengen om de homeopathie op te geven en terug te keren tot de 'oude school'. Want, zo schreef hij: 'Heden wordt Gij nog aanbeden, vergood om eenige zoogenaamde wonder-curen', maar 'morgen veelligt miskend, vervloekt en in één rij geplaatst met de kwakzalvers van vroegeren en lateren tijd'.

Hoe was Schönfeld tot de homeopathie gekomen? Ik heb hierover informatie aangetroffen in een brief van Schönfeld aan Hahnemann, gedateerd 27 september 1832, en in een inleiding van Schönfeld bij zijn in 1834 gepubliceerde vertaling van Hahnemanns *Geist der Homöopathischen Heil-Lehre*. In zijn brief verklaarde Schönfeld dat hij Hahnemanns boeken had gekocht en gelezen, en ze, voor zover zijn werk hem dit toeliet, grondig had bestudeerd. Hij was ervan overtuigd geraakt dat Hahnemanns theorie de enig juiste methode van de geneeskunde aangaf. Bij het lezen van Hahnemanns boeken had hij zich erover verbaasd dat de waarheid zo lang verborgen had kunnen blijven, en dat deze, nu zij was geopenbaard, nog steeds werd ontkend. Want dat was het geval in Schönfelds eigen land. Geen enkele Nederlandse collega deelde zijn overtuiging en derhalve kon hij geen van hen om advies vragen, reden waarom hij nu Hahnemanns hulp inriep. In mei 1834 schreef Schönfeld in zijn inleiding tot de vertaling van Hahnemanns boek dat hij na bijna twee jaar onafgebroken onderzoek en uitoefening der homeopathie haar hoge waarde zowel in acute, als in chronische ziekten, had leren kennen en tot de overtuiging was gekomen 'dat de lijder niet ongelukkig is te noemen, die in handen valt van een' Homöopaath'. Overtuigd van het heilzame en welhaast wonderdadige van Hahnemanns geneesleer wilde Schönfeld met deze vertaling zijn collega's attenderen op de homeopathie en ze aanzetten tot verder onderzoek. Hij miste echter zijn doel.

Uit de tussen 1827 en 1836 gepubliceerde brochures en boeken valt op te maken dat het aandeel van homeopathische geneesheren op de Nederlandse medische markt uitermate bescheiden was. Een verklaring hiervoor kan in de volgende richtingen worden gezocht: de toenmalige, mogelijk geringe affiniteit van Nederlandse universitaire medici met de romantische en natuurfilosofische geneeskunde, de in deze periode naderende verzadiging van de medische markt voor wat betreft het reguliere aanbod van gepromoveerde medici, en de vermoedelijk nog zeer geringe vraag naar homeopathische dienstverlening. Daar kwam, niet onbelangrijk, bij dat noch Schönfeld, noch een andere geneesheer, zich ontwikkelde tot een inspirerend en invloedrijk leider van de Nederlandse homeopathische zaak. Indien Schönfeld er wél in was geslaagd om collega's te overtuigen én een clientèle uit de hogere kringen te recruterende, dan had de homeopathie destijds mogelijk ruimer ingang kunnen vinden in Nederland, zowel onder medici als onder niet-medici. In diverse andere Europese landen gedijde de homeopathie aanvankelijk op de voorbeeldwerking van vorstelijke en adellijke kringen. Voor zover leden van de Nederlandse hogere kringen zich tot Hahnemanns geneeswijze voelden aangetrokken zullen zij Duitse of Belgische homeopaten hebben geconsulteerd, zoals koning Willem I die de Brusselse arts L.J. Varlez als lijfarts had uitverkoren. Aan overige voorwaarden voor een succesvolle introductie van de homeopathie op de Nederlandse medische markt, zoals de toenmalige povere staat van de orthodoxe geneeskunde, een toenemende afkeer van de 'heroische therapie', en mogelijk ook een traditie van zelfmedicatie, lijkt ruimschoots te zijn voldaan. Want er is geen reden om aan te nemen dat het in ons land zoveel beter gesteld was met de orthodoxe geneeskunde dan elders, de afkeer van 'heroische therapie' geringer was, of dat zelfmedicatie hier zoveel minder werd toegepast.

(In het volgende *Actieblad* zal de tweede helft van de lezing, waarin Gijswijt de perioden 1850-1865 en 1880-1906 behandelt en een aantal conclusies trekt, worden gepubliceerd.)

Correspondentie

Van de heer H.P.J.A.Maas, *Spec.voor Homoeopathie* te Utrecht ontvingen wij een brief gedateerd 30-10-95, die wij hieronder integraal afdrukken.

Geachte Collega Renckens,

Toevalligerwijze kwam ik in het bezit van het Actieblad tegen de kwakzalverij, van september j.l. en las aldaar een verhaal van Uw hand met als titel "Onbegrijpelijk". Gaarne zou ik van u willen vernemen, welke huisarts zulke "bijzondere ervaringen" met mij heeft gehad en over welke patiënten, naam en toenaam, het gaat, anders mag u zulke insinuaties niet schrijven.

En wat betreft mijn uitspraak in het boekje *Integrale Geneeswijze* (Wolters-Noordhoff, 1989) kan ik u meedelen, dat Uw uitspraak "De privaattoegeneeswijze heeft zijn uitlatingen nimmer willen rectificeren" een complete leugen is, daar ik voorjaar 1990 de uitgever heb geschreven dit te willen corrigeren, zoals het vermeldt staat in het boekje "Wat is wijs bij de keuze van een dokter?" onder redactie van Drs.J.B.Weenink, VU uitgeverij, Amsterdam, 1989, op blz. 48 en 49. Een copie van dit corrigendum, destijds door mij aan Wolters-Noordhoff en Prof.Ariëns gezonden, sluit ik hierbij in.

Als slotopmerking: "Wie in zijn eigen tuintje wiedt, ziet het onkruid bij een ander niet"

Met collegiale groet,

w.g. H.P.J.A.Maas

De tekst van de meegezonden bijlage luidt als volgt:

'Met de tweede serie van dertig ratten werd met pulsatilla D30 slechts een uitstel van twee dagen van de ovulatie bereikt, dus slechts een halve cyclusduur uitstel van de menstruatie. Een proef is pas geslaagd wanneer bij herhaling dezelfde of bijna dezelfde resultaten worden verkregen. Pulsatilla D200 en D12 gaven bij ratten geen verschil ten opzichte van het nepmiddel. Helaas is er dus niets bewezen. Er was tussen de verschillende proeven zo'n groot verschil in de uitkomsten dat de proef niet reproduceerbaar was. Was er weinig verschil tussen de twee series ratten te zien geweest, dan zou pulstill D30 werken. Voortzetting van deze proeven was tot op heden onmogelijk omdat de onderzoeker, professor Van Rees, er onmogelijk meer tijd voor kon vrijmaken. Ook de bezuinigingen op het universitaire onderzoek door de overheid droegen er toe bij dat het onderzoek geen vervolg heeft gekregen.'

Op 11 november verzond Renckens ondergaand schrijven aan de heer Maas.

Waarde collega Maas,

Uw brief d.d. 30 oktober jl. heb ik in goede orde ontvangen. U bracht mij enigszins in verlegenheid omdat ik mij realiseerde, dat het weinig ridderlijk was een aanval op u te richten zonder u van de tekst in kennis te stellen. Dat spijt mij achteraf, maar het is gelukkig nog goed gekomen. Ons blad wordt blijkbaar door homeopaten goed gelezen en dat wisten wij ook wel: uw opvolger Bodde reciteert uit het hoofd vaak lange passages uit het *Actieblad*!

Met betrekking tot uw eerste grief kan ik u niet tegemoet komen. De beschreven casuïstiek wordt door mijn zegsman nadrukkelijk bevestigd, maar hij heeft grote aarzelingen om door het noemen van namen de betrokken familieleden eventueel weer aan het doorgemaakte leed te herinneren. U kunt voor bevestiging van

de gebeurtenissen dus niet meer bij hen terecht. U doet er m.i. ook verstandig aan de zaak te laten rusten en u gelukkig te prijzen dat deze gevallen destijds niet aan de tuchtrechter zijn voorgelegd.

Inzake de proeven met ratjes in Leiden beschikte ik totnogtoe slechts over correspondentie tussen u, Ariëns en Van Rees. Aanvankelijk trok u absoluut niets in, maar nu is mij duidelijk dat u later toch afstand heeft genomen van die beweringen. Ik vind dat prijzenswaardig. Het blijft natuurlijk wel betreutswaardig, dat het boek *Integrale Geneeswijze* geen herdruk heeft mogen beleven, zodat alle lezers ervan nog steeds op uw oude 'dwaalspoor' zitten, maar daar kunt u niets aan doen. Ik zeg u toe, dat ik mijn beschuldiging aan u in dit opzicht zal rectificeren in het *Actieblad* en u daarvan een kopie zal toezenden.

Het boekje 'Wat is wijs bij de keuze van een dokter?' ken ik niet, maar het is duidelijk dat wij over een antwoord op die vraag voorlopig van mening blijven verschillen.

Met verschuldigde hoogachting,

w.g.

C.N.M.Renckens

In memoriam J.W.H.D. Uitterdijk (1916-1994)

Op 4 december 1994 overleed ons bestuurslid Han Uitterdijk. Hij maakte vanaf 1978 tot aan zijn overlijden deel uit van het bestuur van de VtdK. Ik wil u een citaat voorlezen uit de notulen van een bestuursvergadering, gehouden in Américain op 19 juni 1965: 'In de ledenvergadering van 8 mei jl. stelde de heer Noord voor Dr. Uitterdijk in het bestuur op te nemen. Laatstgenoemde is bezig zich te specialiseren en denkt erover daarna naar de West te vertrekken. Om deze reden zou een eventuele bestuursfunctie maar van betrekkelijk korte duur zijn. Hij is een echte vechttas en zou als zodanig een goede aanwinst zijn, maar zijn interesse gaat eigenlijk alleen maar in de richting van het paranormale gekwakzalver.' Zijn daadwerkelijke toetreding tot het bestuur zou dus nog geruime tijd op zich laten wachten, maar in Uitterdijk heeft de Vereniging uiteindelijk een eminent en actief bestuurslid gehad. Hij had een veelzijdige beroepservaring toen hij aantrad: hij was gouvernementsarts geweest op Nieuw Guinea en later huisarts. Zijn plannen om naar de West te vertrekken zijn nooit doorgegaan en na zijn specialisatie tot dermatoloog heeft zich tot zijn pensionering gepraktiseerd in het Utrechtse Diaconessenziekenhuis. Geruime tijd vonden aldaar ook de jaarvergaderingen van onze Vereniging plaats. Kort na zijn aantreden maakte hij alle leden van de medische staf van zijn ziekenhuis lid van de VtdK.

Uitterdijk was een 'man of strong opinions': hij had niet alleen uitgesproken opvattingen over kwakzalverij en dan inderdaad vooral het paranormale gekwakzalf, maar ook op andere gebieden - politiek, abortus e.d. - had hij zeer expliciete opvattingen. Toch had hij ook zijn 'zachte zijde', hij was bij voorbeeld een groot liefhebber en kenner van poëzie. Hij streefde er nooit naar zich zelf op de voorgrond te plaatsen en ging eenvoudige uitdagingen, als bijv. het verzorgen van lezingen voor de plattelandsvrouwen, evenmin uit de weg als confrontaties met kwakzalvers op radio en/of tv. Het meest trots was hij op de wijze, waarop hij 's werelds eerste hoogleraar in de parapsychologie Tenhaeff het leven zuur maakte. Deze praalhans (Uitterdijk dixit) trok destijds door ons land om overal lezingen te houden, vaak tezamen met Gerard Croiset (de man die

Jomanda op haar paranormale gaven attendeerde!). Na de pauze was er dan gelegenheid tot het stellen van vragen. Als Tenhaeff echter Uitterdijk in zijn publiek had herkend, dan werd aan de sessie altijd direct een eind gemaakt. Tenhaeff was bang voor hem! Vol zat Uitterdijk ook met anekdotes over paranormale oplichterstrucs en ik stel mij zo voor, dat als je hem midden in de nacht zou hebben gewekt om te vragen hoe dat nu ook weer zat met dat paard, dat kon rekenen, dat hij dan zonder nadenken, instantaan, de zaak kon uitleggen.

Zeer belangrijk is Uitterdijk's rol geweest in de crisisjaren van onze Vereniging, toen het bestuur zelfs een opheffingsvoorstel deed. Na een enquête onder de leden ging dat niet door en het was Uitterdijk, die tezamen met prof. Meinsma, de schouders zette onder de reorganisatie met statutenwijziging en er aldus in slaagde om in 1980 weer een krachtig bestuur op de been te brengen, dat vanaf 1981 een regelmatige verschijning van het *Actieblad* organiseerde. In deze periode is Uitterdijk voor onze organisatie buitengewoon belangrijk geweest. Dat kan niet genoeg benadrukt worden en ons past jegens hem grote dankbaarheid.

Hij had ook zijn zwakke kanten en wist dat zelf als de beste. Naarmate hij zich langer bezighield met kwakzalvers raakte hij er

naar eigen zeggen steeds meer van overtuigd, dat het niet zozeer warhoofdigheid, maar vooral oplichting en boerenbedrog betrof en hij werd in discussies altijd snel, volgens hemzelf te snel, kwaad. Hij vond dat anderen, die in staat waren ook humor in een discussie in te brengen, meer bereikten dan hijzelf.

De ziekte, die hem tenslotte sloopte, prostaatkanker, had hij al jaren onder de leden zonder er al te veel last van te hebben. Pas drie maanden voor zijn dood verkocht hij zijn geliefde zeilboot, die hem ook naar Medemblik had doen verhuizen. Zeilen lukte niet meer, omdat zijn gezondheid achteruitging. Hij zei in de laatste twee jaar met enige regelmaat over zijn bestuurslidmaatschap: 'Eigenlijk moet ik er maar eens mee ophouden', maar hij kwam er nooit toe daadwerkelijk af te zeggen. Als ik hem dan weer eens aan de lijn had, dan hoorde ik zijn vrouw op de achtergrond zeggen: 'Toe, zeg het nu maar op, je kan toch haast niets meer doen!'. Maar, waarschijnlijk in overeenstemming met zijn wil, is hij - thuis liefdevol verzorgd door zijn vrouw - ontslapen, nog altijd als gewaardeerd bestuurslid van onze Vereniging. Wij blijven hem gedenken en zijn dankbaar voor alles wat hij in de strijd tegen de kwakzalverij heeft betekend. Hij ruste in vrede.

VSM-dilemma: doodzwijgen of aftikken?

'VSM neemt Vereniging tegen de Kwakzalverij niet al te serieus.'

C. Brockhoven (woordvoerder VSM) in het NHD op 27 januari 1995.

'De reguliere geneeskunde, die op zich niet slecht is, werkt onderdrukkend en symptoombestrijdend. Homeopathie is onderdeel van een holistisch systeem. Van alle Nederlanders heeft 30% een voorkeur voor homeopathie. Wanneer een belangrijk produkt van ons wordt belasterd, tikken wij dat af.' Het kostte de verslaggever van *Het Financieele Dagblad* al zijn overredingskracht om VSM-directeur Bech ertoe te krijgen commentaar te geven op het proces, dat zijn firma tegen de Vereniging tegen de Kwakzalverij voert. Meer dan bovenstaande volzinnen en de mededeling, dat de VtdK een 'achterhoede gevecht' levert tegen een reeds lang geaccepteerde geneeswijze wilde hij er niet over kwijt. Enkele dagen voor het hoger beroep, dat op 3 november diende in het gerechtshof aan de Prinsengracht te Amsterdam werd Bech door het *FD* geïnterviewd over de grootse plannen van zijn dynamische bedrijf. In een klein neven-artikel 'VSM poogt antikwakzalvers alsnog te muilkorven' kwam de rechtszaak ter sprake en konden ook wij onze mening geven. In het hoofdartikel (1 november), onder de veelzeggende titel 'Expansief VSM hunkert naar academische erkenning', geeft Bech een overigens optimistisch beeld van zijn bedrijf. In de komende twee jaar zal VSM 12 miljoen gulden investeren in uitbreiding van natuurlijke, plantaardige preparaten. Het ontwerp van de aanbouw zal antroposofisch getint zijn. Het architectenduo Alberts en Van Huut staat borg voor de gewenste esoterische uitstraling. Geld hoeft de firma niet te lenen: alles zal uit eigen vermogen worden gefinancierd. De beëindiging van de AWBZ-vergoeding van homeopathische middelen heeft overigens wel ingrijpende gevolgen gehad. De omzet daalde van f 42,1 mln. in 1992, via f 41,4 mln. in 1993 naar f 39,1 mln. in 1994. Over winstcijfers laat de directeur zich niet uit. Wel deelde hij mee, dat er personeelsinkrimping heeft plaatsgevonden. Het aantal vaste banen daalde sinds 1993 met 25 naar 135. Er vond een verschuiving plaats in de richting van de receptvrije verkoop, die nu tweederde deel vormt van alle afleveringen. De rest gaat op voorschrift van de homeopathische artsen. In het jaar 2000 verwacht Bech een omzet van 50 mln. te kunnen realiseren.

Doodzwijgen

In september en oktober verschenen in diverse GPD-kranten stukken over de VtdK en haar rechtszaak. De VtdK gaf daarin uit-

voerig haar visie op de zaak, maar van de zijde van VSM was er slechts 'geen commentaar'. Ook in haar kleurige magazine *Visimilia*, waarvan in oktober 1995 weer een lezenswaardige aflevering verscheen, zwijgt de firma intussen in alle talen over de rechtszaak. Men is op de goede afloop kennelijk niet gerust. Het blad bevat overigens veel wetenswaardigheden (vraag een gratis abonnement aan: postbus 9321 1800 GH Alkmaar). Zo wordt een nieuwe reclame-campagne aangekondigd, waarvan de eerste aflevering al in *Medisch Contact* verscheen: Bodde, die tijdens een strandwandeling de (ongekende) mogelijkheden van de homeopathie overdenkt. Op TV zal reclame gemaakt gaan worden voor o.a. Spiroflor, het minder allergene broertje van SRL-gelei (bevat ook *Symphytum officinale*!). De iatrosfen worden charlatans genoemd die het blazen van een seri-euze geneeswijze bevelen. Voormalig directeur Fontijn vertelt in *Visimilia* hoe zijn bedrijf zich constant blijft verbeteren: 'VSM stelt zich graag open voor kritiek en meningen' (p.11!). Ook is er weer (VSM al dertig jaar innovatief!) een hele lijst met nieuwe enkelvoudige produkten: Cobaltum silicatum, Electricitas, Helium, Neon, *Staphylococcus intermedius*, Lipase, *Cartilago lammiformis* (haaiekraakbeen) en vele anderen. Cees Baas, consultatief homeopathisch arts te Eindhoven, vertelt enthousiast over de nieuwe verkorte opleiding in de homeopathie: nu al in één jaar een heel eind op streek. Hij heeft bij de homeopathische specialisten van de oude Stichting Homeopathische Opleidingen (die hun vijfjarige opleiding niet meer vol krijgen, maar dat vertelt Baas er niet bij) heel wat weerstanden moeten overwinnen, maar nu wordt in die kring het nut van 'eerstelijns' homeopathie ook ingezien. Het homeopathische middel Prrikweg, dat ook al opdook tijdens het kort geding in maart jl. wordt besproken. Wetenschappelijk onderzoek zou hebben getoond, dat de roodheid na de muggebeet door deze gelei significant wordt vermindert. Het onderzoek naar de homeopathische bestrijding van malaria in Ghana, een project van Homeopaten zonder grenzen (HGZ), werd uitgevoerd door Véronique van Erp, maar het protocol werd geschreven door Martien Brands (HZG) en Ivan Wolffers (vakgroep Sociale geneeskunde, VU). En voor wie nog meer wil weten: drs. C.J.Lindeboom-Erkens, huisarts te Tubbergen, figureert in een advertentie à la Bodde en beweert daar o.a. 'Homeopathie is vooral bij kinderen zeer geschikt. Ze zijn de toekomst. Als

je kinderen schoon en zuiver kunt houden, heb je goed geïnvesteerd. Ik vind het belangrijk om dat vertrouwen in hun eigen lichaam te stimuleren. Wanneer dat lukt, hebben bovendien de moeders iets geleerd. Kinderen reageren ook het mooist. Goede resultaten zie ik bij huilbaby's en drukke of juist altijd vermoeide kinderen, bij patiëntjes met eczeem of CARA.'

Aftikken

Het 'aftikken' van de beledigingen van de homeopathie en de belasting van een belangrijk VSM-produkt, het smeermiddel SRL-gelei, werd ook deze keer weer overgelaten aan mr.E.M.L. Moerel van De Brauw Blackstone Westbroek, die zich naar beste vermogen van haar moeilijke taak kweet. Zij werd terzijde gestaan door Wijnsma, een van de vele VSM-apothekers. Ze bracht verscheidene grieven in tegen het vonnis van de rechter in eerste aanleg en herhaalde in andere bewoordingen de beschuldigingen aan het adres van de VtdK, haar voorzitter en secretaris. Opnieuw trachtte zij aan te tonen, dat de VtdK bezig zou zijn met een hetze tegen één bedrijf, ja, zelfs één middel, dat toevallig commercieel succesvol is. Ook probeerde zij aan te tonen, dat de aangeklaagden beweerde zouden hebben, dat SRL-gelei kankerverwekkend is en daarom, als dubieus produkt, van de markt zou moeten verdwijnen. Zij citeerde uitvoerig uit *Care*, dat een artikel aan de zaak wijdde en waaruit ook zou blijken, dat de VtdK 'fors te keer gaat tegen één produkt'. (De auteur van een deel van dat artikel is René de Vos, toevallig ook medewerker van *Visimilia*!) Daarnaast bracht zij de Fokker 100, Katja drop, Omo Power en Daf-trucs ter sprake. Over de schade, die VSM heeft geleden door de, volgens rechter Bontinck over zichzelf afgeroepen, affaire wilde zij eigenlijk niet veel kwijt, maar ze moest toch iets zeggen om een van de eisen, een forse schadeloosstelling, kracht bij te zetten. De omzet zou sinds de publiciteit over het middel met 12% zijn gedaald, hetgeen overeenkomt met 50.000 tubes en een winstderving opleverde van 350.000 gulden. Het proces zelf zou aan VSM al meer dan dat bedrag hebben gekost.

Namens de VtdK en de beide aangeklaagde bestuursleden voerde opnieuw mr.Th.J.Douma de verdediging. Hij deed dat op rustige, maar overtuigende wijze. Hij stelde allereerst dat alle commotie is terug te voeren tot een artikel in het *Pharmaceutisch Weekblad* in november 1994 in het kader van een artikel over homeopathie in het algemeen. Daarnaast betreft het enkele opmerkingen in een tv-uitzending van oktober 1994 en verder alleen perspublicaties, die rechtstreeks gevolg zijn van de acties van VSM tegen het PW-artikel. Hij onderstreepte dat VSM in de aangevochten uitlatingen in het geheel niet werd genoemd en kon zich uiteraard geheel met het vonnis van de president verenigen. Douma maakte aannemelijk, dat VSM nu de onmogelijkheid van zijn eerdere eisen had ingezien en nu derhalve niet meer beweerde, dat de uitlatingen van de Vereniging zelf onrechtmatig waren, maar dat zij zich in hoger beroep richtte tegen de 'strekking', 'de impliciete' stellingen van de VtdK, de 'interpretatie', de 'bedoeling' van de VtdK enzovoorts. Met deze constructie van VSM haalt zij en passant haar eigen vordering onderuit, aldus Douma.

Over het homeopathie-debat sprekend, stelde Douma dat VSM niet de homeopathie is of vertegenwoordigt. Zij handelt slechts uit commerciële overwegingen. Ook moet VSM negatieve uitlatingen verwachten als men controversiële produkten als homeopathica op de markt brengt. Ook met de bezwaren van VSM jegens de 'onnodig grievende' uitlatingen van de VtdK maakte Douma korte metten: 'De homeopathie of homeopathische middelen kunnen zich niet gegriefd voelen. Of VSM zich gegriefd voelt is in dit kader verder niet van belang.' Over de werkzaamheid van homeopathica bleef verschil van mening met VSM, dat zich o.a. beriep op publicaties van Knipschild en Reilly. De VtdK wees nog eens op de negatieve uitkomst van het onderzoek van De Lange en legde een overzichts-artikel over van Nienhuys, waarin hij alle serieuze klinische proeven inzake homeopathica in de twintigste eeuw besprak en waaruit een negatief beeld van de homeopathie naar voren komt.(Inmiddels gepubliceerd in *Skeptische Notitie* 10. *Homeopathie 200 jaar ver-eerd en versmaad*. Voor fl.17,50 te verkrijgen bij Skepsis)

Over de SRL-gelei, waarvan de werkzaamheid na 23 jaar verkoop nog nimmer is aangetoond, werd uitvoerig gesproken. VSM beroept zich op een nog doorlopende trial in Engeland, waar het middel 'dubbelblind' wordt vergeleken met een gel, waarin het NSAID piroxicam voorkomt. De resultaten van dat vergelijkend onderzoek zouden in het voordeel van SRL-gelei zijn uitvallen. Op verzoek van de VtdK was de onderzoeksopzet bekeken door D.Mulder, arts-toxicoloog, voormalig hoofd van de medische afdeling van Gist Brocades Farmaca. Deze concludeerde dat het rapport geen voldoende bewijs voor werkzaamheid opleverde. Hij gaf daarvoor verschillende redenen van methodologische aard: het onderzoek is niet placebo-gecontroleerd en in de SRL-groep werd bij voorbeeld ook méér gebruikt dan in de piroxicamgroep. Nu dus over de werkzaamheid van SRL-gelei niets vaststond, bleef de VtdK bij haar bezwaren tegen het middel, immers bij carcinogene stoffen is er nooit een nul-risico (één 'hit' kan voldoende zijn!) en bij het ontbreken van werkzaamheid is geen zinvolle benefit-risk afweging mogelijk en derhalve moet SRL-gelei als een dubieus produkt worden beschouwd, dat van de markt zou moeten verdwijnen.

Moerel had tijdens haar pleitrede een schoenendoos met tubes gedemonstreerd, waarin een tiental zalven (veelal van andere firma's, die zij niet met name noemde) zaten, die allen Symphytum bevatten en soms nog wel in hogere concentratie als in SRL-gelei. Douma had zich gelukkig ook uitstekend voorbereid en overtrof zijn opponente: hij smeerde ten overstaan van de verbouwvereerde rechters een lik SRL-gelei en een lik piroxicam-gel naast elkaar op een stuk papier: de middelen verschillen aanzienlijk, zowel qua kleur als qua doorzichtigheid en vooral in geur! De piroxicam-gel is in Engeland al in de handel en is dus voor veel artrose-lid-ers een bekend middel: hiermee is aan het onderzoek het dubbelblinde karakter geheel komen te ontvallen. Moerel maakte de zaak er niet beter op door 'uit te leggen' dat het onderzoek expres in Engeland wordt uitgevoerd, omdat daar SRL-gelei nog niet in de handel is.

Na het uitspreken van de beide pleitredes richtte de rechter zich nog met een laatste vraag tot VSM: 'Wat wilt u nu eigenlijk precies van de gedaagden?' Al improviserend bleek Moerel ons VtdK-leden veel vrijheid te willen laten, maar als wij een nulrisico mbt carcinogene stoffen voorstaan, dan zou ons leven wel heel erg moeilijk worden, want zo beweerde zij - ingefluisterd door Wijnsma - ook in bijv. tandpasta zitten veel carcinogenen. Deze onjuiste bewering werd onmiddellijk door Douma van de tafel geveegd. Wat restte van VSM's verlangens was toch vooral de eis, dat er bij het oefenen van algemene kritiek op de homeopathie door de VtdK, niet steeds weer ('expres en exclusief') over SRL-gelei zou worden begonnen.

De rechter doet uitspraak op 14 december.

Een medewerkster van VSM's productie-afdeling in opperste concentratie.

